

Dokument från början av 1600-talet i Ockupationsarkivet från Novgorod och andra samlingar som källor till prosopografisk forskning¹

Arkivet från vojevodens kansli i Novgorod, varav Ockupationsarkivet från Novgorod på Riksarkivet utgör en betydande del, erbjuder synnerligen breda forskningsmöjligheter. Eftersom det är kompakt både vad gäller tid och placering ger det oss möjlighet att samla in ett maximum av biografiska uppgifter om de människor som levde och verkade i Novgorod i början av 1600-talet. Genom ett närstudium av dokumenten kan vi inte bara teckna dessa personers biografier utan även kartlägga olika slags förbindelser mellan dem. Med andra ord är arkivet högst lämpligt för prosopografisk forskning.

Själva principen för en prosopografisk undersökning av alla (så långt det är möjligt) företrädare för en vald social grupp förutsätter att forskningsobjekten är föga kända människor och inte bara gruppens mest framträdande aktörer. I en sådan undersökning läggs tvärtom en särskild vikt vid ”andraplansfigurer” (och till och med ”tredjeplansfigurer”). Detta tema har under de senaste tio åren utvecklats av L. P. Repina vid Ryska Vetenskapsakademiens Institut för allmän historia. På Repinas centrum betonas framför allt den intellektuella historien – genom att studera en individs biografi kan vi förstå personligheten. Den prosopografiska metod som här presenteras har dock ett annat mål. Målet för undersökningen är snarare en kartläggning av människornas motiv för att handla på ett visst sätt i samhället, och detta sker genom en analys av deras biografier. Här närmar sig den prosopografiska forskningen studiet av vardagslivet. En prosopografisk metod har använts även av O. E. Košeleva² och A. B. Kamenskij³ i deras arbeten om ryskt vardagsliv på 1700-talet.

Ett utmärkt exempel på en sådan undersökning är D. O. Serovs arbete om den petrinska administrationen i början av 1700-talet.⁴ Arbetet är ett kortfattat biografiskt lexikon över petrinska administratörer, samtidigt som en viktig del av lexikonet utgörs av de detaljerade biografiska essäer som återfinns i ett appendix och som handlar om enskilda representanter för administrationen – P. P. Šafirov, A. Kurbatov, A. Veselovskij m. fl. En motsvarighet till detta arbete har gjorts av forskaren A. V. Zacharov från Čeljabinsk i hans bok om Peter den stores hov.⁵

¹ Artikeln är skriven med stöd från den Ryska Humanistiska forskningsfonden (RGNF). Projekt nr 11-01-00199a ”Revisions- och undersökningsböcker från Novgorod 1611-1616: en kommenterad utgåva”.

² Košeleva, O. E., *Ljudi Sankt-Peterburgskogo ostrova Petrovskogo vremeni*, Moskva, 2004.

³ Kamenskij, A. B., *Povsednevnost' russkich gorodskich obyvatelej. Istoričeskie anekdoty iz provincial'noj žizni XVIII veka*, Moskva, 2006.

⁴ Serov, D. O., *Administracija Petra I. 2:a upplagan*, Moskva, 2008.

⁵ Zacharov, A. V. *Gosudarev dvor Petra I: publikacija i issledovanie massovykh istočnikov razrjadnogo deloproizvodstva*, Čeljabinsk, 2009.

Det verkar som om den prosopografiska metoden har olika tillämpningar beroende på vilken period man studerar. Metoden introducerades först av specialister som forskade om senantiken. Den innebar till att börja med att man samlade in all information som överhuvudtaget stod att finna om personalia. Idag används metoden framgångsrikt av A. I. Filjuškin i hans arbeten om Andrej Kurbskij, av M. V. Bibikov som skriver om väringahirden i Bysans och av forskare som ägnar sig åt den bysantinska överklassen och åt den anglosaxiska överklassen i Britannien. Antalet dokumentära källor från dessa epoker är per definition få och kommer knappast att bli flera.

När det gäller 1800-1900-talen (officerare i Vita armén, arbetare vid fabrikerna, represserade medborgare) använder den prosopografiska forskningen huvudsakligen material från en enda typ av källa (vanligtvis enkäter eller domstolsprotokoll). På grundval av den valda typen försöker forskarna att teckna den sociala gruppens ”kollektiva porträtt”.

Den moskovitiska statens historia från 1500-1600-talen representeras av källor, som å ena sidan tillåter oss att använda den förstnämnda prosopografiska metoden när allt biografiskt material om varje individ samlas in, och å andra sidan begränsa oss till en vald typ av dokumentation – *desiatni* (rullor över adelsmän och bojarsöner), jordeböcker, *razrjadnyje rozpisi* (militära rullor), förteckningar över bojarer etc.

Novgorods samhälle i början av 1600-talet är ett utmärkt objekt för en prosopografisk undersökning, eftersom källorna tillhandahåller relativt detaljerade biografiska uppgifter. Men samtidigt är dessa källor ett komplicerat objekt för sådana undersökningar, eftersom den politiska situationen i samhället var så invecklad. Därmed blir det också intressant för att söka efter motiv för människornas handlande.

En fullvärdig undersökning av samhället är omöjlig utan en mångsidig analys av vardagslivet. Jag anser att den prosopografiska metoden öppnar de bästa perspektiven för en sådan analys. Metodiskt sett står den prosopografiska forskningen nära genealogisk forskning, men det är ändå fråga om olika saker. Syftet med ett genealogiskt arbete är att rekonstruera en viss släkts historia. Syftet med en prosopografisk undersökning är att rekonstruera en hel social grupps historia tillsammans med den historiska fond, mot vilken de enskilda biografierna skapas. I vår undersökning har vi dessutom valt ett ganska snävt tidsavsnitt, under vilket företrädarna för gruppen verkade aktivt; därigenom blir den ena eller den andra släktens ursprung inte av förstahandsintresse för databasen.

Novgorods samhälle i början av 1600-talet är en specifik och samtidigt illustrativ polygon för ett studium av den sena ryska medeltiden. Källornas goda fysiska kondition, deras kompakta omfång och mångsidighet tillåter oss att förhållandevis fullständigt fånga olika sidor av de socialt aktiva gruppernas vardagsliv – Novgorods adel, byråkrati och andliga stånd. Vi kan kartlägga systemet och de typiska dragen för de äktenskapliga förbindelserna, vi kan se de grundläggande tendenserna i jordägandets geografi, och vi kan

definiera etapperna i tjänstekarriärerna och de viktigaste uppgifter som en novgorodbo stod inför under den svensk-novgorodska politiska alliansens år, och vi kan skissera de valmöjligheter som fanns för människorna i en värld där de grundläggande moraliska värdena utsattes för stora förändringar. De våldsamma händelserna under det långdragna inbördeskriget framkallade ständiga tjänsteförflyttningar: novgorodborna skickades iväg på långväga krigståg. Samtidigt kom till Novgorod, ibland för att tjänstgöra där länge, folk från avlägsna städer, t ex Kursk och Astrachan'. Arbetets intensitet avspeglades i betydande – om än ibland bara i nominella – tjänstegodsarealer och andra uppsving i karriären. Samtidigt ledde den generellt ytterst låga levnadsnivån och de mycket långsamma legala (dvs som går att följa i källor med regelbundna noteringar) inkomstökningarna till en hög dödlighet och till en desocialisering inom den tjänstgörande klassen. Ett uppsving i karriären för vissa personer motsvarades av ett fall i karriären för andra. Alla dessa observationer kan man förmodligen bara göra på grundval av hela massan av biografier över tjänsteklassens representanter, i detta fall den novgorodska.

Den prosopografiska metoden är särskilt perspektivrik för starka epoker som är rika på historiska händelser och som därför också har en god tillgång på källor. En sådan epok är början av 1600-talet – en period i Rysslands historia som för lång tid framåt avgjorde landets och folkets öde. Ett viktigt drag för perioden är centrifugalkrafterna i staten vilka ledde till en avsöndring av många regioner. En av den stora oredans mest spektakulära episoder var upprättandet av ett särskilt maktsystem i Novgorod 1611 som varade ända till 1617. Detta systems uppkomst och funktion betraktar vi som en interaktion mellan två grannkulturer, som år 1611 redan hade en betydande erfarenhet av varandra.

Novgorod som en speciell politisk konstruktion under åren 1611-1617 är intressant inte bara som en etapp i statens utveckling, utan främst därför att det är den region som är bäst utrustad med källor. De huvudsakliga källorna för arbetet är det material från Novgorods ståthållarkansli som jag studerade i Stockholm under åren 1999 till 2006 (kopior av huvuddelen av dessa dokument finns i handskriftssamlingen på Sankt Petersburgs institut för historia och på det Ryska riksarkivet RGADA i Moskva). Arkivet består av två delar – å ena sidan reguljärt förda böcker såsom jordeböcker, tullböcker etc och å andra sidan dokumentation över löpande ärenden. Det förefaller möjligt att på grundval av materialet i Ockupationsarkivet kunna finna alla de personer som verkade i Novgorod under denna period och som hörde till de socialt aktiva grupperna i samhället – adeln och byråkratin – och att skapa en databas med ett system av korshänvisningar som visar på olika band mellan dessa människor såsom tjänstgöring på samma ställe och släkt- och äktenskapsförbindelser. I databasen har hänsyn även tagits till adelsmännens och byråkraternas geografiska placering, och deras resor fram och tillbaka mellan olika platser.

I databasen har alla personer som nämns i Ockupationsarkivet och som 1611-1617 bodde i Novgorod eller Novgorod-området inkluderats. Det gäller

även alla dem som avled strax innan De la Gardies och Odoevskijs regim upprättades, men som ändå ofta nämns i arkivmaterialet. I basen finns även de novgorodbor i de nordvästra delarna av landet som hamnade på det andra lägrets sida och som deltog i striderna på Pskovs och Moskvaskas sida. De yngsta av dessa hade inträtt i tjänst i Tichvin eller Bronnitsy eller i Moskva under åren 1613-1617. Det hade då begett sig till dessa platser tillsammans med sina fäder, farbröder, morbröder eller äldre bröder. Det bör nämnas att det bara fanns en mindre skara adelsmän i Obonežskaja och Bežecskaja pjatina* som kunde göra tjänst i Novgorod under åren 1611-1617.⁶ Inte heller i Derevskaja pjatina fanns det särskilt många adelsmän, i synnerhet inte unga. Dessa områden hamnade mycket tidigt under Moskvaskas inflytande, och adelsmännen där sympatiserade antingen öppet med Moskvaskidan eller också rymde de, liksom Ivan Kosnickij, från tjänstgöringen och levde i hemlighet i sin by, där de ägnade sig åt plundring. Det var tvärtom så att de flesta adelsmännen i Obonežskaja och Bežecskaja pjatina var anhängare först av regeringen i Jaroslavl' och sedan i Moskva.⁷ Det är betecknande att när Novgorod i början av 1617 återlämnades till Moskva så var det just adelsmän från Obonežskaja pjatina som fick i uppdrag att förteckna folk och egendom i Novgorod.⁸

Jag har medvetet inkluderat i basen även de individer som nämns i Ockupationsarkivet men som hade dött före 1611, och ibland även före 1605. Även om vi i en del fall bestämt kan påstå att en viss bojarson, som enligt arkivet var verksam till exempel i slutet av 1580-talet, var död redan i början av den stora oredan, så kan vi i de flesta fall inte vara helt säkra på den saken.

Det finns ytterligare en kategori människor, som har inkluderats i databasen och som inte nämns i dokumenten från 1611-1617 utan som dyker upp först i senare källor, trots att de var osynligt närvarande i Novgorod-området under hela den stora oredan. Det är hustrur till adelsmän och bojarsöner som betecknas som änkor i de jordeböcker och revisionsböcker som sammanställdes på 1620-talet. Även om de inte var några juridiska personer innan deras män dog och även om de inte av en händelse råkar nämnas i något dokument, så hade dessa kvinnor ändå levat på sin jordegendom på landet eller på en gård i staden under den stora oredans tid. Men det var först som änkor som de hamnade i dokumenten.

Databasen har gjorts i HTML-format och har försetts med inre hyperlänkar. Hyperlänkarna har konstruerats för att visa om två individer har tjänstgjort på samma ställe och vilka kollegiala och ekonomiska band som förenar dem, liksom även släktband.

⁶ Ord som är försedda med en asterisk återfinns i Ordförklaringar.

⁷ En adelsman från Bežecskaja pjatina, Ivan Dmitriev syn Narbekov, deltog till och med i det jaroslavlska folkuppbådets ambassad till Novgorod 1612. (Förteckning över invånare och adelsmän och bojarsöner – deltagare i S. L. Tatiščevs ambassad i maj 1616. RA, NOA, Serie 2:354, blad 53-55.)

⁸ Bland dessa kan nämnas bojarsönerna i Obonežskaja pjatina Ivan Mart'janov, Vasilij och Danilo Skripicyn och Filipp Arcybašev. (Opis' Novgoroda 1617 g., Č 1, Moskva, 1984, s. 91, 169, 170.)

Man hade också kunnat gå en annan väg vid upprättandet av databasen. De förläningsböcker från åren 1611 till 1615 som finns i Ockupationsarkivet står typologiskt sett nära *desiatni* (rullor över adelsmän och bojarsöner). Som grund för undersökningen hade man kunnat ta *desiatni* från 1605/06, förläningsböckerna från 1611-1615 och *desiatni* från 1619 till 1620-talet. Om man skulle jämföra namnen här med de namn på godsägare som nämns i jordeböcker och revisionsböcker från samma tid skulle man få en förhållandevis komplett information om alla adelsmän i aktiv tjänst i Novgorod. Emellertid skulle en sådan databas, sammanställd enbart på dessa källor, hur viktiga de än är, vara principiellt ofullständig. Här skulle man inte kunna hitta alla änkor och döttrar till godsägare, eller adelssöner som inte levde fram till myndig ålder, eller döttrar till adelsmän vilkas namn ”gick förlorade” när de gifte sig. Dessutom visar materialet att det var långt ifrån alla adelssöner som enrollerades för tjänst vid 15 års ålder. Detta gäller särskilt för de lägsta skikten av den jordägande klassen, *svoezemtsy* (adelssläkter som bott i Novgorod-området sedan självständighetstiden). Till exempel saknas i förläningsböckerna från 1611-1615 namnen på företrädare för släkten Bykov, *svozemcy* från Šelonskaja pjatina, men de dyker upp i källor från början av 1620-talet. Det finns mängder med liknande exempel.

Emellertid är en enkel återgivning av adelsmännens biografier ointressant; vanligtvis var karriärerna mycket lika varandra. Samtidigt vill vi undvika en överdriven formalisering av vår undersökning. Det skulle antagligen vara möjligt att föra samman alla uppgifter om Novgorod- och Pskovbornas tjänstgöring i tabeller (ungefär på samma sätt som B. N. Mironov, M. Po och deras kolleger har gjort i sin undersökning av bojarduman på 1600-talet). Men då skulle vissa ickediskreta sidor av de människoliv som vi studerar glida undan – civilstånd (gift, änka eller änkeman), vänskapsförbindelser etc, dvs just det som man brukar kalla för samhällets horisontella band.

Översättning Elisabeth Löfstrand